

„Ki vagy?“, azt kérdezik inkább: „Ki voltál?” – Felelsz-e tetteidért vagy cserélődsz téren, időn túli alakváltásban? – Ha megszületsz: társak közé lépsz, de egyedül leszel, mikor el kell menned, bár másokkal együtt ölnék: – mert mindenki magának hal meg.” (*Önarckép halállal – 1991*)

DR. FARKAS FERENC
Tanítóképző Főiskola
Jászberény

„Adj, király, katonát!”

NÉPI GYERMEKJÁTÉKOK JÁSZSZENTANDRÁSON

Újabb művel lepte meg a néprajz iránt érdeklődőket *Molnár István* nyugalmazott iskolaigazgató. Olyan alkotással, amely a népi életformának kihalóban levő mozzanatait, elemeit foglalja magában. A *népi gyermekjátékok* ugyanis az életvitel csaknem teljes átalakulása révén lassan az emlékezet szintjére süllyednek, s mégis fontos hírmondók a kulturális és egyéb szokások világáról.

A játék

Vannak tudósok, akik szerint a játék a kultúra megnyilvánulási formája, annak gyökere, majd annak kibontakozása. A *Homo ludens* mint állandósult szókapcsolat, illetve az egyik ilyen témájú mű címe fontos tanúságtétel. Johan Huizinga így fogalmazza meg többek között ezt az alapvető összefüggést: „A játékot ... kultúrjelenségnek fogom fel, és nem vagy legalább is nem elsősorban biológiai funkciónak. A műveltségtudományi gondolkodás eszközeivel fogjuk ezt a fogalmat vizsgálni.” – írja az említett mű bevezetőjében. (Homo ludens. Athenaeum, 1944. 8.) A játék meghatározott élőlények közös jellemzője, és ennek következtében vált a kultúra forrásává: „A játék régebbi, mint a kultúra; mert bármilyen elégtelenül határozzuk is meg a kultúra fogalmát, az minden esetben emberi társadalmat tételez fel. Az *állatok* azonban nem vártak arra, hogy az ember tanítsa meg őket játszani.” (i. m. 9.) Ugyanakkor az emberi fejlődésnek is állandó gersztőjévé vált, állandó kísérője maradt: „Minden, ami költészet, játékból lett...” (i. m. 138.) A játék az emberi életnek része, de sajátos módon az: „... a játék kívül áll a gyakorlati élet értelmén, a hasznosság és szükségesség légkörén.” (i. m. 168.) Az idézett megállapítások érintkeznek a *Gesamtkunst* kérdéskörével is, hiszen az emberi szellemi teljesítmények forrásaként több későbbi művészet együtthatását, -élését jelöli meg éppen a játékban.

Nyilvánvaló, hogy a játék nemcsak forrása az emberi kultúrának, tevékenységnek, hanem végigkíséri az embert szinte a bölcsőtől a sírig, természetesen változó funkcióval és változó formában: „... az emberi tevékenység egyik igen sokrétű ága: szorosabb értelemben *játékcselekvés*, valamint az ehhez tartozó eszközök, alkalmak, poetikailag értelmezhető *alkotások* összegzése.” (Világirodalmi lexikon. 5. 582.), továbbá „... a tanulás, bevésés és utánzás speciális változatainak is tekinthetők...” (uo. 583.) Ugyanitt olvasható: „Schiller és Nietzsche esztétikájában ... olykor egészen a létforma rangjára emelkedik.” (uo.) Egyrészt tehát gyermeki tevékenység, és annak minősége egy kulturális változatot, szintet tükröz, és szoros összefüggésben van az emberi tevékenység általános folyamataival; másrészt viszont a felnőttek életének alapvető jellemzője, nélkülözhetetlen, rendszert alkotó cselekvéssora, hiszen a játék *szerep*, *kommunikáció*, *életértelmezés*, továbbá az egyéni és a közösségi élet kifejeződésének fontos változata. Óriási összetartó és rendező szerepe van. Nélküle a felnőttek élete is számos elemében értelmezhetetlenné válna.

Adj, király, katonát!

A címben megjelenő játék úgy folyt, hogy a testi erőt próbára tevő „szakítás”-t dialógus előzte meg. Mintegy „hadüzenet” hangzott az egész, kissé fenyegető, de azért játékos hangvétellel. Emlékeztetett ez a vetélkedő az ókori és későbbi eposzok életre-halálra vetélkedő szereplőinek a megnyilatkozásaira. Ahogy minden játékban, ebben is ragaszkodni kellett a *szabályokhoz*. Emlékezetem szerint össze kellett kulcsolni a kezét, de a két összekulcsolt kezét nem volt szabad előre tartani, hogy a „szakítani” próbáló „király” vagy „rongyos baka” mintegy ékbe ütközzék, hanem egy viszonylag egyenesen tartott kézpárral ütközhetett, és vagy sikerült elszakítania, és az elszakítottakat elvitte, vagy sem.

Ebben a játékban tehát egy múltbeli szokás sűrűsödött bele, helyet kapott a szabályalkotás, továbbá az alkalmi szembenállás csoportformáló ereje, a testi erő szabályok által rögzített tisztelete, elismerése, ugyanakkor a játék, a játszás derűje is. A király meg- vagy kiválasztásában a mindenki által elfogadott „vezető”, „irányító” is megfogalmaztatott.

Ennyi mindenre tanította tehát ez a játék a gyermekeket, a kamaszokat. Lehetőség nyílt arra is, hogy a szabályokat megsértőket ne fogadja be a későbbiek folyamán az alkalmi, esetleg az állandósuló közösség (Alvég, Felvég, Pattancs).

Beszélni, közölni, divatosabb szóval kommunikálni is tanított. Minthogy a két csoport „nekifutásnyi” távolságra állott egymástól, megfelelő hangerővel, érthetően kellett az említett vagy annak módosult változatát „hangoztatni”. A hangadásnak tudniillik ritmizáló szerepe volt a játékban, mint szinte minden szóval vezérelt játéknak. Egy másik változat több elemű:

- Király, király, adj katonát!
- Nem adok.
- Ha nem adsz, hát szakítok.
- Szakíts, ha tudsz!

És ekkor indult a „szakító”, és ha sikerült, magával vitte azokat a játszótársakat, akiket sikerült leválasztani a sorból.

Csete Balázs gyűjtésében (*A jászkíséri gyermek élete a születésétől a házasságig*. 1954. Szolnok, 1993. 186.) egyéb változat is feltűnik:

- Adj egy rongyos bakát!

Az újabb követelés így hangzik:

- Adjad vitéz magadat!

Az esztelneki gyűjtésben újabb elemek, elemváltozatok bukkannak fel:

- Adj (küldj), király, katonát!
- Nem adok.
- Ha nem, akkor szakítok.
- Magadat, aki megadott!

(*Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken. Kriterion, Bukarest, 1980. 330.*)

Ez a futó összevetés is meggyőzhet bennünket arról, hogy a gyermekjátékok annak a szellemi kincsnek szerves részét képezik, amelyet a népi tudatvilág és gyakorlat teremtett meg és tart fenn mind a mai napig, határon innen és határon túl. Különösen az utolsó erdélyi szövegelem mutatja jól, hogy a játék érzelmi, esetleg indulati telítettsége eltérő lehet vidékenként, sőt talán gyermekközösségenként is.

További lényeges elemként értelmezhetjük az *ének* gyermekjátékbeli szerepét. Molnár István munkája azért is külön figyelmet érdemel, mert a mondókák *ritmizálását* és az énekelt játékok *kottáját* is közzéteszi. Ez valóban teljes értékűvé teszi munkáját, hiszen a már említett *Gesamtkunst* is tetten érhető könyvében. Azaz valójában akár az iskolai oktatás is közvetlenül hasznosíthatja, ha eddig nem tette volna meg. Ebben tehát összegződik a gyermeki világkép és magatartás formálódásának számos eleme. A *mondóka* például a kiejtés pontosabbá tételén túl a ritmusérzék fejlesztését is segíti,

segítheti, az éneklés pedig az említettekén kívül az együttlét fontos kerete, formája, majd a világ megértésének egyik fontos szegmenseként is értelmezhető. A kiszámoló akár az iskoláskor előtt lehetővé tehet fogalomalkotást, amely a későbbiekben jól kamatoztatható.

Az említett változatok az „alkotás” lehetőségének, szabadságának primér jelenségei. (Ezért érdemes például a Jászságban egy-egy játék szabályainak változatait is összegyűjteni, hiszen a szabályok is élő és alakuló organizmusok, mint az említett műfajok.) A Molnár István és a Csete Balázs által is említett *bigézés* azonos szabályok szerint játszott. Magam másként is emlékszem. Igaz, már gimnazista koromban játszottuk ezt a játékot a jászapáti gimnázium udvarán. Ekkor az indító játékos ugyanúgy minél távolabbra igyekezett ütni a *bigét*, de a partner igyekezett elkapni a levegőben. Ha ez sikerült, akkor neki volt módja a játék folytatására. Ugyancsak eltért a mi játékunk abban is, hogy a bigét kétszer, szerencsés esetben háromszor is érinteni lehetett a levegőben, és akkor duplán vagy triplán számított az elért távolság. Ebben az esetben tehát arról is szó van, hogy a *népi játék* átkerült más közegbe, és akkor új elemekkel, esetleg rendszerbeli tényezővel is bővült.

A Molnár István által említett *gólyázást* meg magam *fecskézésként* ismertem. Számunkra a fecske nem igazi marhászbot volt, hanem valamivel rövidebb. Ezt a rövidebb botot kellett jó magasra feldobni, és az esőben levő botot a sajátunkkal eltalálni. Úgy emlékszem, az sem volt tilos, hogy a fecskét több játszótárs egyszerre találja el. Így még szórakoztatóbb volt a játék. A megnevezésbeli különbség egyébként nem lényeges, hiszen mindkét madár jellemző és gyakori ezen a területen, és ugyanakkor kedvelt, közismert. A metaforikus megnevezés egyébként is jeles szellemi teljesítményt tükröz.

Teljesen nyilvánvaló, hogy minden részletre kiterjedő gyűjtés nincs, nem képzelhető el. Egy-egy népi produktum megítélésében eltérő elképzelések érvényesíthetők, esetleg a véletlen következtében is kimaradhatnak egyes szövegek, alkotások a gyűjtésből. hiányolom, de nem biztos, hogy indokoltan, a *Csip-csip csóka* kezdetű mondókát, amely az állat emberként való emlegetés tekintetében is jelentős lehet (antropomorfizmus, teriomorfizmus). Gazda Klára több változatot gyűjtött össze és közölt (i. m. 172.), de biztos, hogy gyermekkoromban mozdulattal kísért mondóka volt. (ha untuk a játékot, a kisebb gyermek keze fejébe csíptünk, és akkor „felbomlott a parti”.) Hasonlóképp nem kapott helyet – valószínűleg alapos meggondolás okán – a *Szállj, el szállj el, katicabogárka* kezdetű mondóka sem. De ide lehet sorolni a *Szebb a páva, mint a pulyka* kezdetű állatbosszantót is. Ezt Csete Balázs viszont felvette gyűjteményébe (i. m. 38.). Csak Gazda Klára említi az emlékezetem által is megőrzött kiszámolót, ujjkiolvasót:

Ez elment vadász,
Ez meglőtte,
Ez hazavitte,
Ez megsütötte,
S ez mind megette, azért ilyen kövér.

(i. m. 170.) Magam az utolsó sort mondogathattam annak idején másképp:

Ez a kishuncut meg mind megette.

Gazda Klára is két változatot jegyzett le!

Ez utóbbi megjegyzés arra hívja fel a figyelmet, hogy a gyűjtés nem egyszerre, egyszeri nekirugaszkodásra megoldható dolog. (A finnek például összegyűjtötték a földrajzi neveket, és a munkát napjainkban is folytatják, mert az első nagy gyűjtést kiindulási pontnak tekintik, amelyet folyamatosan meg kell újítani, mert a névadás szakadatlan folyamat!) Folyamatos munkának kellene tekinteni, mert az életformaváltás természetesen magával hozza a szabály- és egyéb játékok változását, ha akarom, fejlődését. (Vö. a népművészet egy-egy elemének „polgárosodását”!)

Mi a teendő?

A már elkészített gyűjtemények alapján meg lehet alkotni – a jászsági anyag szempontjainak a figyelembevételével – a népi gyermekjátékok összegyűjtésének módszertanát, és annak birtoká-

ban meg lehet kísérni több jársági település anyagának összegyűjtését az alapvető kategóriák szem előtt tartásával. Fontos, hogy minden részgyűjtést megismerjünk, és a magyar nyelvterületeken végzett munkát metodikailag is értékeljük. Korántsem alapos vizsgálódás eredményeként úgy tűnik, hogy két alapvető munka (Csete Balázs, Molnár István) rendelkezésünkre áll, és egy-két írásban megjelent leírás (Szombatfalvi Béláné, Faragó Jánosné, Gledura Lajosné közlése) birtokában hiteles módszertani eljárásor alakítható ki.

Ezzel el lehetne érni, hogy a népi szellemi produktumok fontos rétegét tegyük elérhetővé a ma gyermeke számára. És ha igaz, hogy a korábbi szellemi hagyaték életre keltése nélkül nehezen tudunk továbblépni, akkor azt is természetesnek kell tekintenünk, hogy a NAT alapján működő óvodai és általános iskolai képzés nem nélkülözheti ezt a kultúrkinccset. Minden bizonnyal fontos szerepet kaphat ez az ismeretanyag akár a tanítóképzésben is. (Egyáltalán nem véletlen, hogy a Gledura Lajosné által közölt naphívogató (62.) szerepel a főiskolánkon készített és szerkesztett Magyar nyelv jegyzetben!) Nyilvánvaló ugyanis, hogy a nyelvi nevelés sem nélkülözheti ezeket a századokon át csiszolt ismereteket. Külön is érdemes lenne egyszer megvizsgálni a népi gyermekjátékok el- és megnevezésének nyelvi arculatát, hiszen fantáziadús megnevezésekre is lehetünk köztük: gólyázás, fecskézés, cicázás, kakasviadal, virágmagozás stb.

Tanulság

Íme egy sokoldalú életmű tanulságai! Molnár István valóban sokat tett azért, hogy a népi kultúra elmeit megismertesse azokkal, akik abban fontos hagyatékot fedezhetnek fel. A másik alapvető munkájával együtt (*Szólások, közmondások Jászszentandrásón és környékén. Szolnok, 1993. 445 p.*) olyan szeletét mutatta be a jársági népi tudatvilágnak, amely az eddigiekben csak elemeiben tárulhatott fel.

Ez a sokoldalú és alapos munka (*Jászberény, 1995*) természetszerűen elvezethet az összegzés szükségességének felismeréséhez és megvalósításához.

DR. DOMONKOS JÁNOS
Fővárosi Iskolaszaktanatórium
Budapest

A zarándok pápa: II. János Pál

A magyar honfoglalás 1100. és az első bencés monostor, Pannonhalma alapításának 1000. évében a Szentatya ismét Magyarországra látogat. Napjainkban, az átalakulás megannyi nehézségével küzdő népünknek szüksége van erkölcsi támogatásra, hogy a pápa személyes tanúságtételéből, tanításából erőt merítve, reménnyel lépjük át majd az évezred küszöbét.

„Kedves magyarok! Arra van szükség, hogy mindannyian egyetértésre jussatok az igazi humanizmus olyan alapvető értékeiben, mint az igazság, az igazságosság, a szabadság, a kölcsönös tisztelet és a szolidaritás. Olyan értékek ezek, amelyeknek a gyökere a Jézus Krisztus megváltó kegyelme által felemelt és megerősített emberi természetben van. Magyarországi látogatásom szeretné elősegíteni az egyház és a nemzet újjászületését.” (II. János Pál pápa, 1991. augusztus).

A katolikus egyházfő reményt sugárzó egyéniségének, hétköznapiainak, apostoli szolgálata kedvezőbb megértéséhez nyújt segítséget Marco Tosatti író és Gianni Giansanti fotóművész (fordította Lukács Tamás és Csányi Mónika) a Gulliver Könyvkiadó Kft. gondozásában magyarul most megjelent, gazdagon illusztrált, kivételes szépségű könyve, nemesveretű albuma. A remekbe sikerült műalkotás